

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי החברה
המחלקה למדע המדינה

איידס אתיקה ו(היעדר) התכלית

קורס: המפנה האתי

מרצים: ד"ר חאלד פוראני ופרופ' שי לביא

מגישה: נטע גל-נור

תאריך: 19.8.2013

מבוא

"...על חולה או נשא HIV מוטלת חובה מוסרית ליידע בן זוג/שותף על מצבו/ה הרפואי לפני קיום יחסי מין. לעומת זאת, הדעות חלוקות לגבי חובתו המשפטית לעשות כן".¹

על איזה מחויבות מוסרית מדובר? ומה הקשר בין אתיקה לציות לחוק? בעבודה זו אעסוק במושג האתיקה דרך מקרה הבוחן של דילמה מוסרית ייחודית, דילמה העומדת בפני אנשים שחיים עם HIV ברגע אינטימי ופרטי ביותר:

האם לחשוף את הסטאטוס החיובי ל HIV בפני פרטנר מיני?

הדילמה המוצגת בפנינו מאפשרת לבחון את מושג האתיקה ואת שאלת הרלוונטיות של האתיקה לעולם המודרני. הפנייה לתחום האינטימי ביותר, לקיום יחסי מין, מאפשרת להביט על סיטואציה שרוב בני האדם מכירים, מצב "טבעי", ובייחוד - מאפשרת לתהות לגבי מושג האתיקה כפי שנתפס בעיני אדם בחברה המודרנית. לרוב, השאלה הנשאלת הינה השאלה החוקית לגבי חובתו של אדם שחי עם HIV למנוע הדבקות נוספות. שאלה זו נענית בכך שחלה על אדם חיובי ל-HIV חובה להשתמש באמצעי מניעה בכל מגע מיני. אך על מנת לחלץ את מושג האתיקה בדילמה זו, מעניין יותר לעסוק דווקא במה שמוגדר כ"אחריות מוסרית" - למה שמוגדר "לפני החוק". שאלה מעניינת זו היא שאלת חשיפת הסטאטוס בפני אדם אחר לפני קיום מגע מיני ולא שאלת ההדבקה ומניעתה.

על מנת לענות על שאלה זו, אבחנו את גישתם (השונה) לאתיקה של חנה ארנדט ושל אלסדייר מקינטייר, המהוות מפנה במחשבה האתית המודרנית. מקינטייר וארנדט חוזרים במובן מסוים לאתיקה "קלאסית" ולא מניחים שהאתי קיים רק בעולם הפרטי של כל אדם על פי אמונתו והשקפתו. בעקבות המעבר לעולם חילוני מודרני, וכשלוך הנאורות לכונן תשובה אתית הולמת, הם מבקשים לחפש, או אולי לחזור לתפיסת טוב כללי. בעזרת שיטתה של חנה ארנדט אנסה לזקק את מאפייני מושג "המחשבה" ומקומה בעולם כדי להבין את האפשרויות העומדות בפני אדם הנדרש להכרעה אתית בדילמה המוצגת. לאור האפשרויות שמעלה ארנדט ובעזרת הביקורת על היעדר התכלית בעולם המודרני שמציג מקנטייר, אבחנו את הקושי שבמוסר מודרני אמוטיביסטי. לטענתי, תפיסתו של מקנטייר על היעדר תכלית בעולם המודרני, חושפת את הבסיס עליו מונחות ההנחות המשפטיות - חוקיות לגבי HIV ואת אותה הפרדה קאנטיאנית בעייתית בין החוק (המחייב שימוש באמצעי מניעה) למוסר (המחייב כביכול לחשוף את הסטאטוס החיובי). הפרדה זו מניחה כמובן מאליו את החובה המוסרית בתחום האישי והאינדיבידואלי מבלי לתהות לגבי הבסיס האנושי המשותף המניע חובה זו ואת תכליתה. הנחת הדילמה המשפטית-חוקית במרכז הדיון מחסירה את השאלה האתית ששייכת לתחום רחב יותר -- האנושי - חברתי. לתחום זה שייכת תפיסה שונה של מקום האדם בעולם, ומתוכה ניתן אולי להבין את הדילמה באור אחר. הוצאתם של שאלות אתיות מתחומי הדיון המוכר, החוקי או הפרטי - יעזרו להבין מאין שואבת התפיסה האתית הקיימת ומדוע דילמה אתית כה אינטימית וסבוכה מתוחמת רק בשאלות של חירות הפרט או של ציות לחוק.

HIV חוק ואתיקה

¹ אביגדור סלטון, דניאל שם-טוב, "יידוע בן/בת זוג או שותף/פה ליחסי מין של נשא HIV או חולה איידס על אודות מצבם הרפואי של נשא/חולה" רפואה ומשפט, גיליון מס' 41, דצמבר (2009), עמ' 26.

כיום חיים בעולם כ- 34 מיליון אנשים עם HIV/איידיס. בשנת 1996 אושר השימוש בטיפול התרופתי המשולב (Highly Active Anti Retroviral Therapy) HAART - המוכר בשמו "הקוקטייל". מאותה שנה והלאה, בזכות הטיפול התרופתי, מדובר במחלה כרונית שניתנת לטיפול, ותוחלת החיים לאנשים שחיים עם הנגיף כמעט זהה לתוחלת החיים של אדם שלא נושא את הנגיף. לשם הדילמה האתית שאציג בעבודה זו, אתייחס לדרך ההדבקה העיקרית בנגיף (מעל 80% ממספר ההדבקות בעולם) - קיום יחסי מין לא מוגנים.² סוגיית ההדבקה בנגיף בכללותה נוגעת בשאלות הן של בריאות הציבור והן של זכויות אדם. הדילמות העומדת בפני ארגוני הבריאות וגם בפני אדם שחי עם HIV, מורכבות ומשתנות מזמן לזמן אך השאלה המרכזית נותרת בעינה: האם בכלל ובאיזה מקרים על אדם לחשוף את הסטאטוס הרפואי כחיובית ל-HIV?

סוגיה זו איננה רק תיאורטית, אלא הפכה לשאלה בתחום המשפט הפלילי. בתי משפט ברחבי העולם נוקטים בעמדות שונות לחלוטין בהתייחסותם אליה: בשנת 2009 בית משפט שווייצרי זיכה אדם מהאשמה ב"הפצת מחלה מדבקת" משום שהעומס הנגיפי בדמו (רמת הנגיף בדם, המשפיעה על הסיכוי להדבקה) היה נמוך והוא נמצא במעקב טיפול קבוע, לכן סיכויי ההדבקה בנגיף במקרה שלו היו אפסיים. לעומת זאת, בשנת 2012 בית משפט קנדי קבע כי עומס נגיפי נמוך כתוצאה מטיפול תרופתי עדיין חושף את הפרטנר לאפשרות להדבקה ב-HIV.³ סתירה זו היא דוגמא אחת מיני רבות.

בישראל, על פי סעיף 218 של חוק העונשין משנת 1977, הפצת מחלה מדבקת במזיד או מתוך התרשלות הינה עברה על החוק.⁴ חוק זה חל גם לעניין הדבקה ב-HIV והמקרה המפורסם ביותר הוא פסק הדין נגד כריס סרפו, נשא HIV שבשנת 2005 נשפט ל 19 שנות מאסר בפועל כשבין יתר העבירות נכללה גם עבירה על סעיף 218 - "הפצת מחלה מדבקת". בניגוד לדעות המומחים, בית המשפט קבע כי הדבקה ב HIV הינה "גרימת הנזק האולטימטיבי - גזר-דין מוות. מוות איטי, מושהה, תוך סבל וייסורים."⁵ הבעיה בפסק דין זה איננה ההרשעה עצמה אלא הנימוקים, שכן ידוע כי הדבקה ב HIV לאחר אישור הטיפול התרופתי, אין משמעותה מוות בייסורים.⁶ ב-2006 חבר הכנסת גלעד ארדן אף הציע להחמיר את ההתייחסות ל-HIV/איידיס ולהכניס את סעיף 218 א: "העושה מעשה שעלול להפיץ את מחלת האיידס, דינו מאסר 20 שנה". ארדן הוסיף בנימוקיו כי "האינטרס הציבורי מחייב הרחקתו של אדם זה מהציבור לשנים רבות..."⁷ הצעת חוק זו לא עברה. בישראל, על פי התקדימים שנכתבו, כל עוד אדם השתמש באמצעי מניעה, גם אם לא חשף את הסטאטוס הרפואי שלו, אין להחיל עליו את חוק העונשין. יוצאות מן הכלל הן הנחיות משרד הבריאות לגבי מערכת יחסים קבועה. ההנחיות קובעות כי על רופא המטפל באדם שחי עם HIV

² מתוך אתר UNAIDS נדלה בתאריך - 18/8/2013 :

<http://www.unaids.org/en/targetsandcommitments/reducingsexualtransmission/#5>

³ זהר נחשון, "מסוכנתו של נשא HIV בישראל לאור סעיף 218 לחוק העונשין", רפואה ומשפט, גיליון מס' 38, יוני (2008), עמ' 76.

⁴ סעיף 218 לחוק העונשין התשל"ז 1977

⁵ נחשון, שם, עמ' 61. בשנת 1996 נקבע כי אברהם פלנסיה הדביק במכוון נערה בת 15 HIV ונידון ל 3 שנות מאסר 36 חודשי מאסר על תנאי.

⁶ הוועד למלחמה באיידס עתר לבית המשפט נגד הקביעה הזו ובית המשפט שינה את פסק הדין.

⁷ הצעת חוק העונשין (תיקון - מעשה העלול להפיץ את נגיף האיידס), 2006 הנוחה על ידי ח"כ גלעד ארדן הוגשה ליו"ר הכנסת ולסגניו והונחה על שולחן הכנסת ביום כ"ג בסיוון התשס"ו - 19.6.06

ליידע את המטופל על הסכנות שבקיום יחסי מין לא מוגנים, לעודד שימוש בקונדום ולהסביר על החובה המוסרית ליידע בן או בת זוג קבועים. אם לא יפעל כך המטופל, על הרופא לפנות לוועדת האתיקה הארצית על מנת שתנקוט בפעולות למניעת הדבקה - לרבות חשיפת מידע רפואי.⁸ לעומת זאת, עמדת ארגון ה-UNAIDS וארגוני בריאות ציבור רבים הינה חד משמעית: ועדות אתיקה או החלת חוקי עונשין הינם חלק מתהליך בעייתי מאוד המכונה קרימינליזציה של HIV. חלק לא מבוטל מהדילמה לגבי חשיפת סטאטוס מבוסס על העובדה שסביב HIV/איידיס קיימות סטיגמות קשות. לחשיפת הסטאטוס יש לעיתים השלכות כגון נידוי חברתי ומשפחתי, סירוב טיפול על ידי רופאים ואנשי מקצוע, הפליה בתחומי משכנתאות, ביטוחים, ועוד.⁹ כל עוד המצב הוא כזה, הרחקת המחלה לתחום החוק הפלילי מעצימה את הסטיגמות, מפחידה אנשים מלבצע בדיקות שגרתיות לאיתור הנגיף ופוגעת במטרה הכלל עולמית - הפחתת מספר ההדבקות החדשות וההפליה על רקע HIV לאפס.¹⁰ טענת ה-UNAIDS לגבי קרימינליזציה של HIV מעלה את הסוגיה האתית שבה נדון, בהתייחסה לחשש והפחד הציבורי מהמחלה:

"The question, however, is whether these concerns and fears should be sufficient to justify the use of criminal law, society's most severe sanction. UNAIDS' position is that criminal law should only be invoked where HIV has been transmitted"¹¹

בגלל ההשפעות החברתיות, המלצות הארגון העולמי מצמצמות את הסנקציה החברתית החמורה ביותר (חוק עונשין) למימד אובייקטיבי של סיבה ותוצאה: האם התרחשה הדבקה? על פי ארגון זה אין להעמיד לדין: א. אדם שחי עם HIV וחשף את הסטאטוס שלו. ב. אם אותו אדם השתמש באמצעי מניעה (בין אם מדובר בשימוש בקונדום או קיום מגע מיני שאינו כולל חשיפה לנגיף) ג. אם העומס הנגיפי שלו נמוך, יש לקחת זאת בחשבון.

גישת ה-UNAIDS וארגונים אחרים החתומים על הצהרת אוסלו נגד קרימינליזציה של HIV גורסת כי למרות העיסוק הנרחב בעולם בהיבט החוקי, זהו איננו ההיבט החשוב לעסוק בו. כלומר, לא שאלות לגבי רמת עומס נגיפי או מקרי הדבקה הן אלו שיש לענות עליהן אלא שאלות חברתיות על היחס כלפי אנשים שחיים עם HIV, שאלת האחריות של אדם להיבדק ולדעת את הסטאטוס שלו. מכאן עולה שאלת האחריות החברתית ולא השאלת החוקית או ההחלטה המוסרית הפרטית:

"Criminal laws do not change behavior rooted in complex social issues, especially" that is based on desire and impacted by HIV-related stigma"¹²

⁸ חוזר מנכ"ל 45/2005 משרד הבריאות - "נוהל למניעת הפצת איידס לבן/בת זוג מיניים" מדינת ישראל ירושלים 18.12.2005 סעיף 5.2 ו 5.7

⁹ לדוגמא: רק בפברואר 2013 הוציאה ועדת האתיקה של הר"י חוזר אשררה הוועדה כי על רופא אסור לסרב לטפל בנשא HIV.

¹⁰ ארגון האיידס העולמי - UNAIDS חרט על דגלו:

Zero new HIV infections. Zero discrimination. Zero AIDS-related deaths.

¹¹ "Oslo Declaration on HIV Discrimination" Prepared by international civil society in Oslo, Norway on 13th February 2012 נדלה בתאריך 24/7/2013: <http://www.unaids.org.ua/news/1435>

¹² Ending overly broad criminalization of hiv non-disclosure, exposure and transmission: Critical scientific, medical and legal considerations. מסמך עמדה של ה-UNAIDS מאי 2013. נדלה ב 16/7/2013:

ההנחיות הללו נובעות מראיית האחריות המשותפת שחלה על שני הפרטנרים, ומבוססות על ההנחה כי החוק הפלילי לא יכול לשנות התנהגות אנושית – חברתית, בייחוד שזו האחרונה מושפעת מסטיגמות קשות. הנחת מוצא זו מבלבלת ביותר. כיצד חברה יכולה להגן על עצמה אם לא באמצעות חוק? ואם החוק לא משנה או מגביל התנהגות אנושית, מה טיבו? כפי שטוען רוברט קאבר, החיים תחת החוק האימפריאלי, ניתוק הנרטיב מהחוק, וההפרדה בין חוק ככוח וחוק כמשמעות יוצרים את מרחב הפעולה האישי בו יכול אדם לבחור את משמעות החוק עבורו - מהנרטיב שבחר לעצמו.¹³ אך מהו אותו נרטיב? ומהן ההנחות האתיות הנובעות מאותו נרטיב -- אחד או רבים? על מנת לנסות לענות על שאלות אלו אציג תחילה את מושג המחשבה של ארנדט ואת הרלוונטיות שלו לדיון זה.

כוחה של מחשבה להכרעה אתית

בחלק הראשון הנחתי את היסודות להבנת הדילמה העומדת בפנינו ועתה אנסה לקשר את מושג המחשבה הייחודי שמציעה חנה ארנדט לאפשרויות הרלוונטיות לדילמה זו.

ארנדט, בהרצאתה על מושג החשיבה, מניחה כי בעולם המודרני, הנחות יסוד מהותיות הגיעו אל קיצן. הקץ במובן זה הינו קיצן של תפיסות והנחות מסוימות כפי שהכרנו אותן בעבר. ערעור זה על הבנת הקיים איננו משליך רק על העולם המטאפיזי והעל-חושני, אלא גם על עולמנו המוחשי, היום-יומי, וגורם לאדם לאבד כל כיוון חשיבה הגיוני אודות עולמו. לטענת ארנדט, רעידת האדמה הזו אמנם ערערה את עולמנו ואת כיווני החשיבה, אך לא ערערה את היכולת הבסיסית של כל אדם - החשיבה עצמה.¹⁴ פעולה זו, היא המאפשרת לאדם המודרני לבחון, לערער ולגלות ערכים חדשים וישנים. החשיבה היא פעולה שכל אדם יכול לה. אך תחילה - מה היא החשיבה? מה מאפייניה? וכיצד קשורה למציאת הטוב האנושי?

1. חשיבה היא אקט ייחודי, כמעט לא טבעי במובן זה שאנו נדרשים למאמץ רב על מנת לחשוב במובן שארנדט מתכוונת אליו. הבעיה על פי ארנדט היא שחוסר חשיבה הרבה יותר נפוצה מאשר רוע טהור.¹⁵

2. החשיבה כמותה כעצירה- יציאה אל מחוץ לעולם הגשמי. היא שייכת לעולם שאיננו פיזי ואינו מתגלה, מחייבת את האדם לכסות את עיניו ולצאת מן העולם.

3. אובייקט החשיבה הוא תמיד נעדר - בין אם מדובר באדם אחר, בחפץ או ברעיון, הוא תמיד נעדר מחושינו ונמצא רק בתודעה.

אם כך, חשיבה, כאקט של עצירה, יציאה מן העולם ו"הליכה נגד טבענו", כאשר איננה מונחית על מנת להשיג מטרה או ידע - היא תמיד, כפי שטבע היידגר - "OUT OF ORDER".¹⁶

האם מאפייני חשיבה אלו רלוונטיים לדילמה הנידונה?

הבעיה הראשונה הינה הדיסוננס בין התפיסה הספונטאנית, היצרית, הטבעית, סביב קיום יחסי מין אל מול אקט של חשיבה לא טבעית. במובן זה "לחשוב על יחסי מין" במובן של הכרעה אתית, בעולם המודרני שבו "חיים את הרגע" וחוסר חשיבה נפוץ הרבה יותר - הוא מצב מנוגד מטבעו.

http://www.unaids.org/en/media/unaids/contentassets/documents/document/2013/05/20130530_Guidance_Ending_Criminalisation.pdf

¹³ רוברט קאבר, נומוס ונארטיב, (ירושלים: הוצאת שלם, תשע"ב) תרגום: אביעד שטי. עמ' 14.

¹⁴ Arendt, Hannah. "Thinking and Moral Considerations" Social Research, 38:3 (1971) Pp. 421

¹⁵ Ibid, Pp. 423-4.

¹⁶ Ibid, Pp. 424.

אמנם על פי ארנדט, כל מצבי החשיבה הם מנוגדים לטבע האדם, אך זו דוגמא קיצונית ביותר. שנית ובאותו הקשר, נדרשת מהאדם יציאה מן העולם הגשמי המוחשי אל החשיבה דווקא באקט פיזי בו לרוב ריחוק וניתוק מהסיטואציה הם בדיוק ההפך מהרצוי. ולבסוף, היעדרות אובייקט המחשבה - אם נניח שאותו אובייקט הינו ההדבקה של אדם אחר על ידי נגיף - הוא אובייקט שאיננו מוחשי, אינו נראה, בלתי מורגש ואפילו לא בא לידי ביטוי בתחושה פיזית של חולי. אחד הקשיים הנלווים לחיים עם HIV הוא תחושת הדיסוננס בין עובדת קיומו של נגיף בגוף שיכול לגרום למוות לבין תחושת בריאות פיזית מלאה. משמע, אדם שחי עם HIV צריך לחשוב על אותו אובייקט מחשבה נעדר - נגיף מדבק בגופו, בסיטואציה אינטימית ובניגוד לתחושה הפיזית המוחשית.

מתוך הקשיים הללו, מדוע בכלל יש לפנות למחשבה ומה תרומתה?

החוק כפי שראינו, מתווה לאדם לפעול בצורה מסוימת, למנוע הדבקה על ידי שימוש באמצעי מניעה ובכך כביכול "חוסך" מהאדם את הדילמה האתית. בעולם שבו רק התוצאה היא החשובה (מבחינה פלילית - האם התרחשה הדבקה או לא?)¹⁷ ונעשית הבחנה ברורה בין הידיעה הגלויה (החוק) למחשבה הנסתרת (מוסר כלפי זולת), השאלה האם יש לחשוף את הסטאטוס למרות שימוש באמצעי מניעה, כאקט מוסרי, נשארת ללא מענה. אין בעולם המוחשי סיבה למחשבה, לעצירה, ליציאה מן העולם משום שהפתרון החוקי הונח לפנינו ו"פותר את הדילמה". אך בפועל, המצב הוא שונה, כפי שטוענת ארנדט:

"One would need philosophy, the exercise of reason as a faculty of thought, to prevent evil".¹⁸

הנחה זו גורסת כי על מנת למנוע רוע בעולם, אדם זקוק לפילוסופיה. הפילוסופיה, היא ההוצאה לפועל של התבונה כיכולת המחשבה. מכאן שההבחנה בין מעשה טוב לרע, יכולת השיפוט האתית, תלויה ביכולת החשיבה ולא בחוק. האקט עצמו של המחשבה הוא הבסיס להיותו של אדם טוב יותר, מבלי להגדיר מהו הטוב ושאינו נמדד בתוצאה כזו או אחרת. מאחר והחשיבה היא יכולת שיש לכל אדם, אזי לכל אדם היכולת לשפוט בין טוב לרע בדילמה אתית - אם רק ירצה בזאת. במובן זה גם ארנדט מבחינה בין החוק, הכלל, לבין יכולת החשיבה שלנו כתוצר תבוני הבוחן את הנורמות והחוקים ואף יכול לערער עליהם ולשנותם. אם החוק מצמצם את הדילמה המוסרית לפתרון של מניעה פיזית של הדבקה ב-HIV, החשיבה יכולה לסייע לאדם להחליט בכל סיטואציה מה עליו לעשות. אך בגלל שהחוק מגביל ותוחם את ההכרעה האתית לגבולות התוצאה בלבד (הייתה הדבקה או לא?) ומשום שאותם מאפייני חשיבה הופכים אותה לנדירה ולא טבעית - אזי קל יותר לאדם להימנע ממחשבה ולציית באופן עיוור לחוק (להשתמש באמצעי מניעה) מבלי לעצור ולחשוב.

כביכול, ההכרעה האתית כבר נעשתה, ואותו חוסר המחשבה, אותה התלות בחוק, גורמת לאנשים להחזיק חזק בערכים שאינם באמת בעלי משמעות עבורם וכך קל יותר להחליף ערך ריק מתוכן אחד - במשנהו. על אותו משקל - אם יום אחד החוק יקבע כי יש להשתמש באמצעי מניעה וביום שאחריו שאין צורך -- ושהאחריות היא רק על האדם האחר - אדם שנמנע מהחשיבה עלול לציית

¹⁷ בהנחיות ה-UNAIDS מוזכר פעמים רבות כי יש לצמצם את החוק כך שיתייחס רק למקרים בהם התרחשה הדבקה בפועל.

¹⁸ Arendt, Ibid. Pp. 423.

לחוק באשר הוא. להחליף ערך כזה באחר, כמעט מבלי לשים לב. ככל שהאחיזה חזקה יותר בערך מסוים, כך "יישבר" בקלות, ופי שטוענת ארנדט:

"¹⁹Most evil is done by people who never made up their mind"

אך נניח שהאדם יצא מן העולם, והביא עצמו לאותה חשיבה - מהי התכלית בחשיבה זו? האם קיימת תכלית שאיננה אותה החלטה ערכית רלטיבית שממנה ניסינו לחמוק?

לחשיבה יש גם סגולות וגם יכולת הרסנית, חתרנית תחת כל המושגים והקריטריונים של טוב ורע, תחת תחומי המוסר והאתיקה שמנחים את החוקים ואת המנהגים המוכרים לנו.²⁰

אדם שקיבל תשובה חיובית ל HIV נדרש להתמודדות מורכבת וקשה. למעבר מעולם "השליליים ל HIV" לדילמות חדשות, לעיצוב מחדש של אמות המוסר שלו ולהפנמת המחיר שהוא מוכן לשלם עבורן. זהו אדם שבוחן מחדש את האתיקה המוכרת לו, ועם זאת, בחינה מחדשת זו לא בהכרח תביא לפתרון חד משמעי, במילותיו של סוקרטס: האם עדיף לי לסבול רע? או לגרום סבל ולהיות שלם עם עצמי?²¹ אם נבחר באופציה הראשונה, לסבול רע פירושו להסתכן בכך שחשיפת הסטאטוס תוביל לפגיעה בפרטיות, לדחייה או גרוע מכך. לעומת זאת לגרום סבל ולהיות שלם משמע להסתיר מהזולת מידע אישי. כלומר גם אם ייעשה שימוש באמצעי הגנה, גם אם הזולת לא ייפגע מכך פיזית, עדיין היינו מניחים שכל אדם היה מבקש לעצמו לדעת אם הפרטנר שלו, קבוע או לא, נשא של מחלה מדבקת.

על פי סוקרטס, בכל מקרה - רע יקרה. ולכן, טוען סוקרטס, עדיף להיות זה הסובל מאשר זה הגורם סבל.²² הסובל - הוא גם החושב. ולטענת סוקרטס - הסבל עדיף על חיים עם עצמך כעושה רע. הרשעים האמיתיים לא יכולים לחיות עם עצמם, אך לחיות עם עצמך כאדם סובל - זה אפשרי. גישה זו מנוגדת במובנים רבים לתפיסה ליברלית מודרנית בה כל אדם אחראי לעצמו בלבד והסבל הוא ההפך ממטרות החיים כהנאה, כרווח, כרגע שלא יחזור. לאדם שיעדיף לגרום סבל "אין לו מי שיחכה בבית" והוא בר מזל על פי סוקרטס. מה שסוקרטס מכנה "המחכה בבית", הוא המצפון. הוא נובע מההכרה שלנו בעצמנו כמתלבטים, כבעלי דיאלוג עם עצמנו. ההכרה והמצפון הופרדו - אך שניהם אינהרנטיים לנו. המצפון קיים בכל אדם ויאמר לנו מה לעשות ואיך לפעול. "המחכה בבית" הוא הרהור שני מצפוני, והוא לרוב נעדר, הוא מתעורר בשעת פשע, בשעת בחינת דעות שטרם נידונו. מצפון זה, בניגוד לצו האלוהים או לתבונה של קאנט אינו נותן לנו מרשמים וקל מאוד לא לעורר אותו - לא לנהל את הדיאלוג המחשבתי עם עצמנו, לא "ללכת הביתה". במקום זאת, גם ביצוע פשע יישכח ביום שאחריו. כל אחד יכול לחשוב, ויכול שלא. החשיבה היא לא "זכות" ששמורה למעטים. עם זאת, המצפון הוא עניין שולי, תופעת לוואי של חשיבה במקרי חירום בלבד, ואז החושבים הופכים להיות משמעותיים. וכאשר מתרחשת חשיבה זו, על כל היבטיה, מתרחש שינוי במוסר הקיים ובדוקטרינות המקובלות. שינוי זה משפיע על התחום הפוליטי ביותר - השיפוט. ואותו השיפוט, בניגוד לחשיבה, עוסק בנראה, במוחשי.²³ אם

¹⁹ Ibid, Pp. 437.

²⁰ Ibid, Pp. 434

²¹ Ibid, Pp. 439

²² Ibid, Pp. 440

²³ Ibid, Pp. 444-5

כך, נראה שאלה מבין בני האדם שבחרו לחשוב, יכולים בסופו של תהליך להשפיע גם על העולם הנראה, המוחשי, העולם בו "אנו לעולם לא לבדנו ועסוקים מדי מכדי לחשוב"²⁴ החשיבה, בסופו של דבר עוצרת את העולם הרץ וממהר ומטמיעה לתוכו לא ידע, אלא את היכולת להבחין בין טוב ורע. החשיבה תאפשר לאדם להחליט אם מעבר לנדרש בחוק אכן אולי מוטלת עליו חובה מוסרית כלשהי כלפי הפרטנר שלו, מזדמן או קבוע. ואותו אדם שאליו יחשוף את סודו, יוכל לחשוב מה לעשות, איך להגיב, מהי הדרך הנכונה. אך הבעיה טמונה בדיוק כאן - והיא בעיית התכלית. גם אם התרחשה החשיבה, הערעור, העצירה. מה תכליתה? מהו הטוב הנובע ממנה? ומכאן עולות שתי בעיות. ראשית - ייתכן שאדם לא יסתפק במחשבה המעוררת, וידרוש תשובות, כמו תלמידיו של סוקרטס שפנו נגדו (בהחליטם שאם לא נדע מהי אדיקות, עדיף להיות כופרים מוחלטים).²⁵ הייתכן שגם הניהלים ולא רק המצפון הם תוצר הלוואי של החשיבה? ושנית, הבעיה שמניח בפנינו מקינטייר - היעדר התכלית האנושית בעולם המודרני. הבעיה באקט המחשבה כמערכת אין סופית על אקסיומות, היא שעלולה לגרום לכך שלעולם לא נגיע לאמת מוחלטת, אלא נישאר במעגל אין סופי של חשיבה. בעולם שבו אין מוסר אחד, צו אלוהי או אפילו חברה האומרת מה מותר ומה אסור אלא ליברליזם וקידוש החירות, אדם נדרש להכרעה מוסרית שאין לה תשובה מחייבת בחוק. בעזרת גישתו של מקינטייר אבחנו את האפשרות לקיומה של תשובה מוסרית - אתית לדילמה.

היעדר התכלית

התחלנו את הדיון באמירה המניחה כי "על חולה או נשא HIV מוטלת חובה מוסרית ליידע בן זוג/שותף על מצבו/ה הרפואי לפני קיום יחסי מין". דרך מושג המחשבה של חנה ארנדט ניתן היה לראות מה האפשרויות העומדות בפני אדם שצריך להכריע בדילמה המוסרית הזו, מה היתרונות ומה הקשיים שמציעה החשיבה על פי ארנדט ונותרנו עם השאלה המהותית - מהי הבעייתיות עם הנחות המוסר המודרניות?

בעיה אחת שכבר הוזכרה לעיל הינה מסגור הדילמה המוסרית בחוק, והשנייה הקשורה בה - האינדיבידואליזם וקידוש החירות, ומשתיהן נובעת שאלת היעדר האחריות החברתית. שתי בעיות אלה שייכות לעולם בו נעדרת האתיקה כקו מנחה יציב, נעדרים ערכים משותפים שבבסיסם המזוקק קימת תכלית משותפת בסיסית לבני האדם והנחה אודות האדם כיצור חברתי ולא כאינדיבידואל. בעולם זה, אתיקה מצטמצמת למקומו של החוק בלבד וגם היחסים האינטימיים ביותר הופכים לסוגיה של סיבה ותוצאה.

אם כך, כיצד קשורה היעדר התכלית לתפיסת האדם כאינדיבידואל? על פי מקינטייר, ברגע שהאדם נתפס ככזה, הוא מפסיק להיות בעל תפקיד בעולם ולכן מאבד את הקשר בין קיומו (כאיכר - למשל) לבין תכליתו (להיות איכר טוב) "אדם טוב", כפי שהיה במסורת האריסטוטלית ובקודמיה הוא אדם שתמיד היה לו תפקיד מוגדר ומוסכם בעולם.²⁶ כאשר ניתק הקשר ואין הסכמה על היחס בין מיהו אדם - למהו אדם טוב, הטענה כי משהו "טוב" איננה טענה עובדתית ובכך מאבדת את תקפותה. במילותיו של מקינטייר, במצב זה - עקרון המסקנה של הראוי לא נובע מן המצוי והכל נתון לוויכוח מוסרי אין סופי. במקום ש"לקרוא למשהו טוב פירושו גם לנסח

²⁴ Ibid, Pp. 446

²⁵ Ibid, Pp. 435

²⁶ אלסדייר מקינטייר, מעבר למידה הטובה (ירושלים: שלם, תשס"ז) עמ' 65.

טענה עובדתית" אזי לקרוא למשהו טוב הוא לנסח טענה ערכית רלטיבית.²⁷ אין אמת ושקר, יש דעה אחת, ודעה אחרת ועוד אחת, ועד אין סוף. במצב זה, יוכל כל אחד להחליט ככל העולה על רוחו מהו הטוב הראוי ולמצוא לכך הצדקה מוסרית ראוי בעיניו.

בנקודה זו, ערך החירות הופך מקודש משום שהוא מחייב לאפשר לכל אחד לחיות על פי השקפתו. במבוא לספרו של מקינטייר כותב אייל חוברס כי התפיסה האינדיבידואליסטית של האדם המודרני משאירה את המדינה ניטרלית, מקדשת את זכויות הפרט והאזרח ומפרידה בין הספירה הציבורית לפרטית.²⁸ במילים אחרות, אם האתיקה הינה חתירה אל הטוב, ונותרת מחוץ לדיון החברתי, אזי אין אתיקה אחת אלא שלל אתיקות פרטיות שונות שכולן כמובן מנועות מלפגוע בזכות הגדולה מכולן - החירות.

שאלת החירות והזכויות מגדרת ומגבילה את הדילמה בה אנו עוסקים לתחום החוקי: האם יש לי החירות להחליט אם לחשוף את הסטאטוס? ומה המידתיות הנדרשת לאשר פגיעה בחירות זו? כפי שטוען מקינטייר בעקבות ובר - האתיקה המודרנית מושתתת על רציונאליות וביורוקרטיה יעילה ותועלתנית ולא על תכליות אנושיות. כלומר, גם סוגיה אתית יכולה להיפתר בחקיקה - בעשה/אל תעשה, ותוצאתה - מסגור השאלות האתיות כשאלות של חוק. מכאן מצטמצמת, ולעיתים אף נעדרת, שאלת הקהילה והאחריות כלפיה. כתוצאה מכך, אחד התהליכים הבעייתיים שהזכרנו קודם לכן - הוא הקרימינליזציה של HIV. מהלך זה, משמעותו צמצום דילמה מוסרית לעניין חוק פלילי או במילים אחרות - העברה של האתיקה לעולם המשפטי הרציונאלי על מנת ל"פתור" בעיות של אפידמיולוגיה. כאשר ההכרעה האתית הפכה לעניין פלילי, עלולה להתבטל שאלת היחסים בין בני האדם.

אך נחזור מעט לאחור על מנת להבין טוב יותר מדוע התרחש תהליך זה? ומדוע הצטמצם שיח האתיקה לעולם הפרטי או החוקי?

לטענת מקינטייר, הגישות המודרניות למוסר נובעות מתוך דחיית התפיסות המוסריות "המעיקות" של המאה ה-19 ולכן הביאו "בשורה" או "רנסנס". אך בעקבותיהן "נותרה השקפה מרוששת מאוד של אופני השימוש האפשריים במושג הטוב". הוויכוח המוסרי המודרני נובע מהנחות יסוד שונות ולכן הופך ל"צווחני" ואין סופי.²⁹ האמוטיביזם, הוא השיפוט הערכי או המוסרי שכולו מונח על יסודות של העדפה או השקפה, ומכאן ששום מחלוקת מוסרית לא תסתיים אלא רק על ידי שכנוע והשפעה לא רציונאלית על נטיות לבם של האחרים.³⁰ לטענת מקינטייר, גם הפילוסופיה האנליטית איננה רחוקה מן האמוטיביזם, משום שגם היא גורסת כי בכל החלטה מוסרית קיים בסיס של העדפה ורצון פרטי. גם הרציונאליות המוסרית של הפילוסופיה האנליטית מפולגת בתוך עצמה ולא מצליחה להסכים על תוכנה המוסרי של אותה הרציונאליות. "נראה שבתרבותנו אין כל דרך רציונאלית להגיע לידי הסכמה בענייני מוסר" כותב מקינטייר.³¹ כלומר, גם אם ננסה לחפש מוסר אחד שיוביל את האדם המתלבט - לא נוכל למצוא כזה. ניתן לטעון שכל אדם אחראי לעצמו ולכן לא מחויב לספר על מצבו הרפואי וניתן לטעון שיש לאסור על אנשים החיים עם HIV לקיים יחסי מין משום החשש להדבקה. כלומר, קשה יהיה

²⁷ שם, עמ' 76.

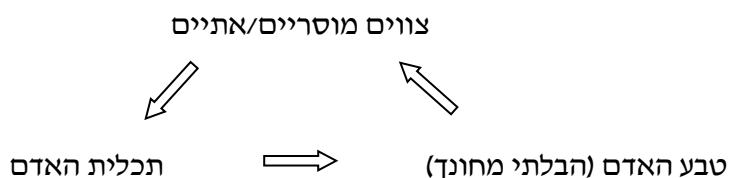
²⁸ שם, מבוא לספר "מעבר למידה הטובה" מאת אייל חוברס

²⁹ מקינטייר, שם, עמ' 10

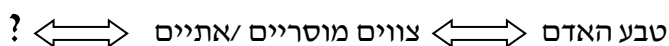
³⁰ שם, עמ' 15

³¹ שם, עמ' 8

למצוא או להבין את הקוד האתי שאמור להנחות את האדם הניצב בפני דילמה מוסרית. כלומר, מקורן של "חובות מוסריות" ותכליתן נותרת עלומה או שרירותית. אם כך, מה בכל זאת יכול לתת לאדם כיוון מוסרי אפשרי? ועל מה בכל זאת נסמכת ההנחה כי קיימת חובה מוסרית כלשהי על אדם חיובי לשתף בסטאטוס שלו? בנקודה זו, חוזר מקינטייר לאריסטו ולעידן בו אתיקה הייתה יציבה יותר ויכלה לספק תשובות ברורות ולא שרירותיות: על פי אריסטו האתיקה היא כמדע, ומשמעותה לאפשר לאדם להבין כיצד לעבור מהמצב בו הוא נתון "כפי שהוא במקרה" למצב "שהיה יכול להיות אילו מימש את טבעו המהותי".³² האתיקה תאפשר לאדם "לנוע מן הכוח אל הפועל". אדם הנכנע לתשוקותיו וליצריו דורש תיקון, הנחייה של התבונה המעשית וממנה יגיע אל יעדו, אל הטלוס, ויממש את טבעו ומהותו. התכלית במובן זה היא השאיפה למצוינות אתית, למימוש "אושר" (כטוב אלוהי) תבוני. מבנה טלאולוגי זה ושלושת המרכיבים שלו (טבע האדם הלא מחונך - כללי אתיקה כמדע רציונאלי - אדם המגיע לתכליתו) הם השברים שמהם ניסתה הנאורות לבנות תיאוריות מוסריות חדשות, בהזניחה את ההנחה כי יש לאדם מהות שמגדירה את תכליתו. בנקודה זו על פי מקינטייר - מונח כשלון מפעל הנאורות למציאת בסיס מוסרי אנושי.³³ ברגע שלאדם אין תכלית, בין אם מונחית על ידי התבונה או על ידי צו אלוהי, אם אין טבע אדם מהותי שיש להגיע אליו - אין אתיקה: "ומאחר שכל מטרת האתיקה... היא לאפשר את מעברו של האדם ממצבו הנוכחי אל תכליתו האמיתית, הביטול של כל רעיון של טבע אדם מהותי ועמו זניחת כל רעיון של תכלית הותירו אותנו עם שיטה מוסרית המורכבת משני היסודות הנותרים, שהיחס ביניהם כבר אינו ברור כלל".³⁴ כלומר, אם האתיקה האריסטוטלית הניחה כך:

ייתכן שהעולם המודרני נראה כך:

כלומר, לא רק שאבדה התכלית, אלא גם כיוון הקשר בין ההנחות השונות. מאחר וצווי המוסר הקדומים היו מושתתים על תפיסת טבע האדם כבלתי מחונך, אזי אותם צווים כמחנכים - סתרו את טבעו של האדם על מנת להביאו למימוש תכליתו. ברגע שאין תכלית, נפרם הקשר בין הצו המוסרי לטבע האדם (בין אם נניח טבע אנושי כזה או אחר) ואיתו ההנחות עצמו לגבי טבעו של טבע אדם ותוקפם של הצווים המוסריים פג.

מקינטייר טוען כי "ללא חתירה למושג מקיף של טוב שהוא טוב לאדם באשר הוא אדם, אין אפשרות לאחדות ולהמשכיות במהלך החיים. תורת המוסר הליברלית... איננה נותנת בידי היחיד או הקהילה די הנעה לפעולה מוסרית ואין בה די להתגברות על פעולות המונחות על ידי תועלת,

³² שם, עמ' 59

³³ שם, עמ' 62

³⁴ שם, עמ' 62

סיכום ומיקום מחדש

"אני נושא באחריות שכל מה שאדם בתפקידי חייב לאחרים ייעשה, ונושא באשמה כשאין זה נעשה, ואחריות זו מסתיימת רק עם המוות."³⁸ בעולם ההרואי קל לראות איך מציאות כזו מתקיימת. אך בעולם מודרני לאדם אין תפקיד מוגדר וברור וקשה לומר שהוא חב לאדם אחר משהו, בטח שלא נושא באשמה.

נשאות HIV במובן זה, החיים עם נגיף מדבק, מעלים את שאלת האחריות במלוא עוצמתה. מדוע עליי לשאת באחריות כלפי אדם אחר כאשר מי שהדביק אותי לא נשא באותה אחריות בדיוק? ואם כדי למנוע הדבקה מספיק שימוש באמצעי מניעה, אז מדוע יש לשאול בכלל את אותה שאלה מוסרית? מדוע יש לחשוף מידע אישי רגיש? ומצד שני, גם אם אין חשש להדבקה, האם לא היינו רוצים לדעת אם אדם אחר נושא את נגיף שעלול להדביק? ומה בדבר אותם מיליוני אנשים שלא יודעים שהם נושאים את הנגיף? איפה מתחילה ומסתיימת האחריות שלהם?

צמצום השיח לפרקטיקה של יישום חוק בלבד, מסתיר את השאלות המוסריות המעניינות והעמוקות יותר – אותן שאלות שיכולות לספר לנו משהו על חיים בחברה ועל יחסים בין בני אדם. כאשר אנו עוסקים במחלה רווית סטיגמות, עם היסטוריה קצרה אך קשה – מחלה שגרמה למותם של מיליוני אנשים, ושקשורה בנושאי טאבו כמעט בכל חברה, קל יותר לעסוק בפן הפרקטי בלבד. אך הדילמה נותרת בעינה, והעצירה לחשיבה כמעט מתבקשת לכל מי שעומד בפני דילמה זו. האם לספר לפרטנר מיד? האם לספר אחרי כמה פגישות? אחרי שנה? לקראת החתונה? אך אותה חשיבה כפי שראינו, מותירה את האדם להכריע בעולם שבו איש באמונתו יחיה. בחברה ההרואית של אריסטו: "המוסר והמבנה החברתי חד הם. יש רק מערכת אחת של קשרים חברתיים."³⁹ בחברה זו כל אדם חי בתוך מסגרת של חוקים וכללים שלא ניתן לשאול עליהם – מהי תכלית הציות להם ומימושם? בעולם המודרני ההפוך מכך לחלוטין, יש מערכות רבות של קשרים חברתיים, ויש שאלות אין סופיות לגבי תכלית החוקים והכללים. אך אולי אם נניח תכלית קצת שונה, נוכל להבין קצת יותר על האתיקה שאנו לעיתים מניחים כמובנת מאליה, שבכל זאת קיימת, ומאפשרת לנו לעיתים להסכים על אחריות מוסרית כזו או אחרת:

במודל זה, ההנחה היא שלחברה תכלית שממנה נובעת אתיקה. בין אם טבע האדם הינו מחונך או לא, הצו האתי תפקידו לאפשר חברה טובה שבה קיימת אחריות של אדם כלפי זולתו. שאלת האחריות הינה רבה ורחבה אך די לומר שכאשר היא נכנסת למשוואה - מעשיי אינם מוגבלים לתועלת פרטית או לתוצאה מתבקשת, אלא מתייחסים לרגשות ולמקומו של האדם איתו מתקיימת מערכת היחסים. גישה זו תאפשר, אולי, גם לאדם שבוחר לחשוף את הסטאטוס שלו לאדם אחר, לפגוש באדם המכיר באחריות שלו, בערכים שינחו אותו לשמור על פרטיותו ומכאן - שיאפשר חברה מכילה ומקבלת את האנשים החיים עם HIV ולא חברה מפלה ודוחה אותם מעליה. האדם איננו בודד בעולם, וכך גם לגבי קשרים אינטימיים, זוגיים, חד פעמיים או אחרים. עלינו

³⁸ שם, עמ' 139

³⁹ שם, עמ' 136.

לעסוק לא רק בחוק, אלא לשבץ את השאלה האתית לסוגיה של אחריות שווה בין בני האדם, אחריות של אחד לשמור על עצמו בכל מקרה ובכל מצב, אחריות הדדית. אם נניח שטבע האדם הוא לחיות עם בני אדם אחרים, וכי את הדרוש לתיקון ניתן לתקן על ידי חינוך, ולא על ידי חוק, אזי נכיר בכך שהתכלית איננה מניעת הדבקה חדשה. התכלית איננה פרקטיקה, ומניעת ההדבקה הינה תוצר לוואי של הסכמה על אתיקה אנושית בה התכלית הינה הקיום החברתי הטוב.

ביבליוגרפיה

אביגדור סלטון, דניאל שם-טוב, "יידוע בן/בת זוג או שותף/פה ליחסי מין של נשא HIV או חולה איידס על אודות מצבם הרפואי של נשא/חולה" רפואה ומשפט, גיליון מס' 41, דצמבר (2009), עמ' 26.

אלסדייר מקינטייר, מעבר למידה הטובה ירושלים: שלם, תשס"ז.

זהר נחשון, "מסוכנתו של נשא HIV בישראל לאור סעיף 218 לחוק העונשין", רפואה ומשפט, גיליון מס' 38, יוני 2008. עמ' 60-76.

רוברט קאבר, נומוס ונארטיב, ירושלים: שלם, תשע"ב.

חוזר מנכ"ל 45/2005 משרד הבריאות - "נוהל למניעת הפצת איידס לבן/בת זוג מיניים" מדינת ישראל ירושלים 18.12.2005 סעיף 5.2 ו 5.7

סעיף 218 לחוק העונשין התשל"ז 1977

Arendt, Hannah. "Thinking and Moral Considerations" Social Research, 38:3 (1971)
Pp. 417-446.

מקורות אינטרנט:

נתונים מתוך אתר UNAIDS נדלה בתאריך - 18/8/2013 :
<http://www.unaids.org/en/targetsandcommitments/reducingsexualtransmission/#5>

הצהרת אוסלו למניעת הפליה על רקע HIV- נדלה מתוך אתר UNAIDS בתאריך 24/7/2013
"Oslo Declaration on HIV Discrimination" Prepared by international civil society in
Oslo, 2. Norway on 13th February 2012

<http://www.unaids.org.ua/news/1435>

מסמך עמדה של ה UNAIDS מאי 2013. נדלה ב 16/7/2013 :

Ending overly broad criminalization of hiv non-disclosure, exposure and
transmission: Critical scientific, medical and legal considerations.

http://www.unaids.org/en/media/unaids/contentassets/documents/document/2013/05/20130530_Guidance_Ending_Criminalisation.pdf